

РЕЦЕНЗИЯ

от д.ф.н. Стоян Панайотов Буров – professor emeritus на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, член-кореспондент на Българската академия на науките

на дисертационен труд за присъждане на научна степен **доктор на науките**

Област на висшето образование 2. *Хуманитарни науки*

Професионално направление 2.1. *Филология (Съвременен български език)*

Автор: доц. д-р Константин Иванов Куцаров – катедра „Български език“, Филологически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Тема: *Българските лексемни класове и учението за частите на речта*

1. Предмет на рецензиране

Със заповед № Р33-4369/23.07.2019 г. на ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определен за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема *Българските лексемни класове и учението за частите на речта* за придобиване на научната степен *доктор на науките* в област на висше образование 2. *Хуманитарни науки*, професионално направление 2.1. *Филология (Съвременен български език)*. Автор на дисертационния труд е доц. д-р Константин Иванов Куцаров – катедра „Български език“ към Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Представеният от доц. д-р Константин Иванов Куцаров комплект материали на хартиен носител е в съответствие с чл.45 (4) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва всички необходими документи, изброени в молбата на автора до ректора на университета.

Дисертантът е приложил 10 публикации по темата на дисертационния труд.

2. Кратки биографични данни

Константин Иванов Куцаров е доктор от 2001 г. след успешна защита на дисертационен труд на тема „Следходността в българския език“. От 2010 г. е доцент в катедрата по български език на Филологическия факултет при Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Зам.-декан на факултета по учебната дейност. Има издадени 2 монографии, повече от 10 помагала (повечето от тях в съавторство), около 40 статии, публикувани в България, и около 10 – публикувани в чужбина. Основните му научни занимания са в областта на

морфологията на българския език. Чел е лекции по всички дялове на съвременния български език с акцент върху курса по морфология.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Въпросът за делението на думите в части на речта е предмет на оживени дискусии още от античността, когато се заражда интересът към граматиката като изкуство и/или като философска наука. Не е пресилено да се каже, че историята на граматиката от древността до наши дни в голяма степен е история на учението за частите на речта. Древногръцкото и древноиндийското наследство в тази област е толкова внушително като постижение, че то никога през вековете не изгубва своето значение. Ето защо намирам за правилен подхода на дисертанта в началото на труда си да направи обзор на класификациите на думите през античността и по-късно през средновековието. На това е посветена първата глава. Тук не е пропуснат и, така да се каже, „българският“ принос към темата: преводното съчинение на Йоан Екзарх „За осемте части на речта“, известно от препис от XIV век. Независимо от многобройните трудове върху частите на речта в световен мащаб, толкова много, че едва ли някой би се наел да ги преброи и реферира, винаги има място за още едно изследване, каквото с оглед на българския език има смелостта да ни представи Константин Куцаров. С това изследване той дава сериозна заявка да стане незаобиколим фактор при отчитане на българския принос към учението, който за съжаление досега не беше се изявил с някаква задълбочена и оригинална теория.

4. Познаване на проблема

Авторът отлично познава изследванията, които се намират в ядрото на учението за частите на речта в Русия и България. Особено проникновено е представена руската школа. За това решение има основание във факта, че българската школа в много голяма степен стъпва върху изследванията на руските учени. Така че, за да се разбере историята на българското учение за частите на речта, непременно трябва да се познава богатата руска школа. Авторът се е постарал също така да проучи въпроса от самото негово начало през древността в Гърция и Индия, да открие приносите на александрийската школа, латинската традиция, а също и средновековните и ренесансовите постижения в граматиката. В тази част от дисертацията си той се позовава предимно на обзорните трудове на други учени, доколкото повечето от изброените и коментирани съчинения са недостъпни за четене в превод или оригинал.

5. Методика на изследването

В краткия си увод авторът пише, че целта на изследването обуславя приложението както на синхронни, така и на диахронни методи на работа: описание, класификация, систематизация

и др. В същността си изследването в първата, втората и третата глава е описателно. Последователно се изреждат автори и произведения, някъде по-задълбочено, на други места – по-конспективно и забързано, придружени с критични анализи и бележки. Дисертантът показва много добри умения да представи и открие в съкратен вид същината на съответните съчинения, а също и да изрази отношението си към тях. Дадена е обективна картина както на постиженията, така и на слабите места в разсъжденията на руските и българските учени и граматисти. Никой досега в българската лингвистика не е представял толкова широка и пълноценна панорама на съчиненията по темата. Първите три глави достатъчно, дори предостатъчно подготвят читателя за запознаване с авторовото деление на думите в части на речта, направено в четвъртата глава, и за приноса на този труд към теорията и историята на учението.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд, в обем от 369 стр., съдържа увод, четири глави, заключение, едно приложение и библиография. Уводът е много кратък – едва две страници. Заключение също не е голямо (общо 4 стр.) и по обем то не подхожда на труд, претендиращ за голям докторат. Библиографският апарат обхваща 124 заглавия; има пропуски на съвременни автори и съчинения, напр. убягнала е от вниманието на автора голямата и интересна с оглед на темата граматика на Котова и Янакиев „Грамматика българского языка для владеющих русским языком“ (2001). Цитиранията в текста не се отнасят технически еднозначно с посочванията на авторите и заглавията в библиографията. Както се отбеляза, първата глава е посветена на класификациите на думите през античността и средновековието. Втората глава е озаглавена „Развой на учението за частите на речта в руското езикознание след граматиката на Михаил В. Ломоносов“. Третата глава разглежда в исторически ред концепциите за частите на речта в българското езикознание – започва се с Неофит Рилски и се свършва с Руселина Ницолова. Четвъртата глава, която е най-обемна, представя концепцията на автора на труда за броя, делението и същността на класовете думи в съвременния български език. Тук има интересни новости, някои от които са доста предизвикателни по отношение на традицията. В повечето случаи авторът аргументирано отстоява собствените си разбирания, но има и моменти на някои противоречия в класификациите, които по-нататък ще бъдат коментирани. Дисертацията, подобно на другите му съчинения, като цяло е написана с полемичен и дързък език и стил, при това обаче изложението върви гладко, разсъжденията са ясни, точни, разбираеми. Все пак струва ми се, че в сравнение с книгата за причастието и с някои статии тук авторът се представя

поулегнал, вероятно опитът и възрастта си казват вече думата, макар че нищо от предизвикателните хипотези и тези да не е забравено и тук.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Втората и третата глава имат принос към историята на руското и българското учение за частите на речта. В тях всеки лингвист може да намери нещо, което би го заинтересувало, а е останало незабелязано от него досега. Това е така, защото авторът има остро око за детайла, дори тогава, когато той е по страничен въпрос. След издаването на труда историческите ракурси могат да се използват от българските лингвисти за всевъзможни справки.

Четвъртата глава представлява значителен принос в теорията и практиката на учението за частите на речта. Според автора частите на речта са 12: дискурсив, съществително име, числително име, прилагателно име, глагол, причастие, наречие, предлог, съюз, частица, детерминатив, междуметие. Както може да се заключи, от „традиционните“ 10 части на речта са отпаднали местоименията, за сметка на това авторът прибавя към списъка нови три части: причастие, детерминатив, дискурсив. Възгледът му за причастieto като отделна част на речта вече е известна на читателя от книгата „Българското причастие“ (2012), както и от някои негови статии. Остава обаче открит въпросът за статуса на миналото несвършено деятелно причастие. Местоименията не се разглеждат като отделна част на речта и в някои трудове на руските лингвисти, т.е. становището на К. Куцаров не идва на празно място. Въпросът за особеностите на местоименията сред останалите части на речта се повдига и в книгата на Р. Ницолова. По принцип местоименията действително биха могли да „се разпръснат“ сред другите части на речта в зависимост от това, какво заместват или към какво препращат: местоименни съществителни, местоименни прилагателни, местоименни числителни, местоименни наречия. И досега в повечето трудове на българските лингвисти няма единство: местоименните наречия се разглеждат като вид наречия, докато останалите се разглеждат собствено като местоимения. Това противоречие е отстранено в книгата на Р. Ницолова. К. Куцаров постъпва по следния начин: личните местоимения той отделя в самостоятелна част на речта, наречена „дискурсив“, а другите известни видове местоимения отнася към съществителните, прилагателните и наречията. Авторът приема, че за да бъде даден клас от изменяеми пълнозначни думи отделна част на речта, е нужно всички думи от класа да притежават поне една обща граматична категория (стр. 254). В този смисъл местоименията действително не формират хомогенна група. Редните числителни правилно са отнесени към класа на прилагателните. Подобно на Ст. Георгиев К. Куцаров отделя модалните частици към част на речта „детерминативи“, но не намира достатъчно основания

за обособяването на така нар. предикативни наречия в част на речта „предикативи“. В този пункт възраженията му не отчитат някои сериозни аргументи, изложени в трудовете на Ю. Маслов, особено Р. Русинов и др. Термините детерминатив и дискурсив на този етап трябва да се приемат за работни термини.

Трябва да се отбележи и следното: ако думите в езика са сто хиляди и дори много повече, няма как това множество от думи да се вмести в рамките на 10 – 12 части на речта, без да се направят някои компромиси с класификационните критерии. Винаги ще има думи, за които ще е спорно към коя част на речта принадлежат, и винаги ще има форми, за които ще е спорно дали са именно форми, или отделни думи. Опитът на К. Куцаров да направи класификация на думите в граматични класове, като за всеки от класовете „се делегира примарен статут“ на един от трите критерия: логико-семантичен, морфологичен, синтактичен, заслужава специално внимание.

Авторът си дава сметка, че и тази класификация, както всички останали, ще предизвика спорове, дискусии, възражения. Той завършва труда си именно с такива думи: „няма класификационен модел, който да не бъде уязвим“ (стр. 356). Хубавото в случая е, че трудът отваря перспективи за нови лингвистични изследвания, каквито несъмнено ще се появят.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Авторът е представил 10 статии, свързани с темата на дисертационния труд, излезли от печат в периода между 2011 и 2019 г. Четири от тях са публикувани в Научните трудове на Пловдивския университет, останалите – в юбилейни сборници или в сборници с доклади, изнесени на конференции. Една от статиите е публикувана в Полша, една в Унгария, една в Турция, останалите – в България (София, Пловдив, Велико Търново).

Редно е да се отбележи още, че в редица други, неизброени тук статии, както и в монографията „Българското причастие“ се поставят в концентриран вид някои от проблемите на дисертационната тема. Дисертацията представлява творческо обобщение, теоретично осмисляне на хипотези и становища на автора, изказвани по различен повод в различни негови публикации. В този смисъл тя не идва на празно място, нито пък може да ни изненада с проблематиката си. Това беше един очакван труд от всички, които повече или по-малко следят научното развитие на Константин Куцаров.

Необходимо е да се отбележи още и това, че досегашната продукция на Константин Куцаров покрива минимално изисквания брой точки (350) според националните критерии за придобиване на научната степен *доктор на науките*.

9. Лично участие на автора

Дисертационният труд е оригинално съчинение, изцяло сътворено от Константин Куцаров и принадлежащо на автора си. Това е труд, плод на продължителни, близо 10-годишни проучвания по темата.

10. Автореферат

Съдържанието на автореферата (64 стр.) отразява основните резултати, постигнати в дисертацията. В него в 6 точки е дадена и самооценка на приносите на труда, които намирам за напълно меродавни.

11. Критични забележки и препоръки

Могат да се отправят доста критични забележки и препоръки за подобряване на работата, преди тя да бъде отпечатана като книга. Една от основните ми забележки е, че в четвъртата глава, където се представят в сбит вид семантичните и граматичните особености на всяка от 12-те части на речта, са игнорирани множество трудове на български лингвисти, които са извън категорията граматика. Изключение са по-скоро цитираните статии и монографии по отделни въпроси на граматичните класове и категории. Ето защо някои от бележките на автора не са на равнището на съвременната научна мисъл в българската лингвистика, звучат старомодно или поднасят „новина“, вече достатъчно разработена от други автори.

Не намирам основания местоимения от типа *кой, кого, някой, никой* и т.н. да се отнасят без всякакви уговорки към прилагателните имена, при положение че те заместват или препращат към съществителни. И впрочем каква е разликата между *кой* и *той*, и едното, и другото местоимение имат подвижен референт. Ето защо смятам, че така нар. „дискурсиви“ са всъщност местоименни съществителни. Известно основание за обособяване има само при първоличното и второличното местоимение: азът служи за самоназоваване, „ти“ за назоваване на събеседника.

Не съм съгласен, че възвратноместоименните частици *се* и *си* са съществителни имена (стр. 296) (!). Прекалено екстравагантно и дори неадекватно е отричането на съществуването на възвратни глаголи в българския език. Бележката, че частиците *се* и *си* при самовъзвратните глаголи от типа *гордея се, спомням си* трябва да се пишат слято с глаголната форма, не отчита подвижността на частиците, обусловена от статуса им на клитики (*гордея се*, но *аз се гордея, той се е гордял* и т.н.), за разлика от руски, където *-ся, -сь* са елементи на формата. Такива елементарни грешки са недопустими в докторски труд. Преднамерено ми се струва и

мнението, че залогът е причастна, но не и глаголна категория, и че възвратнострадателните глаголни форми не са страдателни, както ми се струва преднамерено и отричането на темпорално значение, изразявано с аналитични форми от спомагателен глагол и минало свършено деятелно причастие.

Струват ми се излишни разсъжденията за разликите между лексема и дума; нека да оставим тази тема на лексиколозите, граматиките класифицират думи, а не лексеми. Както е всеизвестно, основна единица на граматиката е думата, не лексемата.

Тези бележки не могат да компрометират високото качество на труда.

12. Лични впечатления

Доц. д-р Константин Куцаров е изграден учен с иновативно мислене, има вкус към дискусийните теми, обича да провокира научната мисъл. Похвално е, че желае да отвори своя страница в българската лингвистика, каквато несъмнено отваря с този дисертационен труд.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Предлагам на автора внимателно да се вслуша във всички добронамерени бележки и препоръки, за да може да подобри труда си, преди да го даде за печат като поредна монография. Частта за руската школа в учението за частите на речта може да се преведе на руски език, за да стане достояние и на руските лингвисти.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд притежава всички необходими научни качества, за да се присъди на автора доц. д-р Константин Иванов Куцаров научната степен *доктор на науките*. Давам без угризения на съвестта своята положителна оценка на труда и предлагам на членовете на уважаемото научно жури да присъдят научната степен *доктор на науките* на Константин Иванов Куцаров в област на висшето образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология (Съвременен български език).

1 октомври 2019 г.

Рецензент:

Чл.-кор. проф. д.ф.н. Стоян БУРОВ